

PLANOVI I PROGRAMI FIZIČKOG VASPITANJA U PROCESU OBUKE U JNA U PERIODU OD 1951. DO 1992. GODINE

Saša M. Vajić, Lela D. Marić
Univerzitet odbrane u Beogradu, Vojna akademija
Violeta Lj. Šiljak
Univerzitet u Beogradu, Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja

Jugoslovenska narodna armija (JNA) je u svom četrdesetogodišnjem razvoju 1951-1992. godine razvila sve vojne potencijale i strukturu koje su u tom periodu imale najrazvijenije armije sveta. Proučavanjem raznovrsne istorijske građe i arhivskog materijala u periodu postojanja JNA, došlo se do saznanja da su u upotrebi bila jedinstvena uputstva koja su bila osnova za izradu planova i programa fizičkog vaspitanja (FV) u vojsci. Ovi planovi i programi fizičkog vaspitanja su se periodično menjali u zavisnosti od vremenskog ograničenja obuke, namene koju je jedinica imala u sistemu vojske, odnosno dugoročnih postavljenih zadataka u odnosu na specijalnost vida, roda ili službe. Na taj način su se realizovali ciljevi u procesu obuke iz oblasti fizičkog vaspitanja, a koji su se odnosili pre svega na izgradnju odličnih fizičkih sposobnosti pripadnika vojske savladavanjem određenih kretnih znanja, veština i navika, a radi dostizanja optimalne borbene gotovosti i rešavanja vojnih zadataka u ratnim ili mirnodopskim uslovima. Struktura fizičkog vaspitanja (obuke) u ovom periodu zavisila je od više faktora: rukovođenja, školovanja stručnih kadrova, organizacije sistema FV, primene jedinstvenih uputstava fizičkog (telesnog) vaspitanja, izrade nastavnih planova i programa i realizacije nastavnih oblika fizičkog vaspitanja. Sistem fizičkog vaspitanja u procesu obuke u JNA u navedenom periodu zasnivao se na uvođenju i razvijanju nastavnih oblika fizičkog vaspitanja koji su svoja utemeljenja našli u iskustvima oružanih snaga iz perioda Drugog svetskog rata i posle njega.

Ključne reči: *Jugoslovenska narodna armija, fizičko vaspitanje, obuka, planovi i programi, nastavni oblici, osposobljenost*

Uvod

Jugoslovenska armija je 1951. godine promenila naziv u Jugoslovensku narodnu armiju (JNA), a zajedno sa formacijom Teritorijalne odbrane (TO) činile su oružane snage koje su štatile nezavisnost, ustavni poredak i teritoriju Socijalističke Federativne

Republike Jugoslavije¹. U svom četrdesetogodišnjem razvoju JNA je razvila sve vidove, rodove i službe koje su u tom periodu imale i sve najrazvijenije armije sveta. *Vidovi* JNA su bili: Kopnena vojska (KoV), Ratno vazduhoplovstvo i protivvazдушna odbrana (RV i PVO) i Ratna mornarica (RM). *Rodovi* u okviru JNA su bili: pešadija, artiljerija, artiljerijsko-raketne jedinice protivvazdušne odbrane (u sva tri vida JNA), oklopno-mehanizovane jedinice, inženjerija, atomsko-biološko-hemijska odbrana, veza, granične jedinice, vojno osmatranje javljanje i navođenje. *Službe* u JNA su bile: tehnička, građevinska, intendantska, saobraćajna, vazduhoplovno-tehnička služba, organi bezbednosti, vojna policija, sanitet, veterinarska, finansijska, administrativna, pravna i geodetska. Vidovi i rodovi JNA kao nosioci oružanih snaga SFRJ bili su usklađeni sa koncepcijom opštenarodne odbrane i zasnovani na ratnoj doktrini u odbrani zemlje, koja je zavisila od mnogih ekonomskih, političkih i spoljašnjih činilaca. Temelji opštenarodne odbrane nastali su u Drugom svetskom ratu, učešćem Narodnooslobodilačke Vojske Jugoslavije u odbrani od spoljašnjih agresora, a učvršćeni su formiranjem Jugoslovenske armije (JA) 1945. godine, odnosno formiranjem JNA od 1951. godine.

Planovi i programi borbene obuke i vaspitanja vojnika u okviru kojih su se sprovodili i nastavni oblici fizičkog vaspitanja u JNA, su se razlikovali u zavisnosti od vremena provedenih na obuci (tabela 1), od namene koju je imala jedinica u okviru vidova, rodova i službi kojoj je pripadala u sistemu odbrane.

Tabela 1 – Pregled vremena izvođenja obuke u Jugoslovenskoj narodnoj armiji u periodu 1954–1985. godine [1]

Period	Dužina vojnog roka (meseći)	Vreme za izvođenje obuke (meseći)		Napomene
		u jedinicama rodova (meseći)	u jedinicama službi (meseći)	
1954-1956	18	12	5	
1956-1959	18	12	4-5	nastavni centri – obuka
1959-1964	18	10	5	
1964-1970	18	10	5	
1970-1975	15	10	5	
1975-1982	15	7	4	
1982-1985	15	6 (5 meseci, 22 dana)	3 (2 meseca 22 dana)	

Programski sadržaji fizičkog vaspitanja u JNA imali su svoju osnovu u uputstvima, priručnicima za fizičko vaspitanje koji se, tokom ovog četrdeset godina dugog perioda nisu menjali previše, posebno u periodu kada se JNA stabilizovala po svim pitanjima od 1960. do 1992. godine. Period tokom postojanja JNA predstavlja turbulentan period koji je bio veoma bogat izmenama, dopunama, uputstvima, direktivama, naređenjima, izveštajima koji su uticali na reformu sistema fizičkog vaspitanja u celokupnoj JNA. Reforme koje su tada izvršene, pokazale su se kao organizovanije i uređenije kada je u pitanju fi-

¹ Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) – ovaj naziv države je 1963. godine počeo da se primenjuje umesto dotadašnje Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ).

zičko vaspitanje (organizacija, realizacija, materijalna sredstva, kadrovi u oblasti fizičkog vaspitanja). Ova uputstva i priručnici su sadržali programe nastavnih oblika fizičkog vaspitanja, koji su se primenjivali u tom periodu u JNA. Planovi i programi fizičkog vaspitanja su se razlikovali od namene jedinice u sistemu oružanih snaga. Sadržali su tačno naznačen fond sati u okviru celokupne obuke za vojnike u jedinicama JNA, kao i teme časova fizičkog vaspitanja i njihovu razradu.

U periodu 1951–1960. godine primenjivala su se razna uputstva i priručnici fizičkog vaspitanja u JNA koji su bili utemeljeni na materijalima Jugoslovenske armije i bazirani na iskustvima Armije SSSR-a. Od 1960. godine, na snagu stupa jedinstveno *Uputstvo za telesno vaspitanje* koje je imalo praktičnu primenu do 1973. godine, kada izlazi novo *Uputstvo za fizičko vaspitanje u JNA*. U toku 1986. godine, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu izdaje novo *Uputstvo za fizičko vaspitanje u oružanim snagama* koje je važilo do 1995. godine.

Fizičko vaspitanje u okviru JNA je bilo integralni deo vojne obuke koja je još obuhvatala stručno-specijalističku obuku pripadnika vojske i političko obrazovanje i vaspitanje vojnika JNA. Fizičko vaspitanje je imalo različite nazive počev od formiranja JA, kada je u upotrebi bio naziv fiskultura, pa zatim telesno vaspitanje i telesno vežbanje, koje su se upotrebljavale u periodu JNA, da bi kasnije u upotrebi bili nazivi fizičko vaspitanje, fizičko vežbanje i fizička obuka. Ipak fizičko vaspitanje je bilo neizostavan deo borbene obuke i vaspitanja pripadnika JNA i obuhvatalo je sve segmente fizičke kulture (fizičko vaspitanje, sport i rekreaciju).

Sistem fizičkog vaspitanja u JNA u periodu 1951–1992.

Od decembra 1951. godine JA je dobila novi naziv Jugoslovenska narodna armija i zadržala ga je do raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1992. godine. Početak ovog perioda obeležio je niz reformi zasnovanih na sopstvenim iskustvima koje je imala bivša JA. U oblasti fizičkog vaspitanja postignuti su pozitivni rezultati kao što su: organizovanije i redovnije izvođenje jutarnjeg vežbanja, poboljšanje kondicione pripremljenosti vojnika i pitomaca, bolja priprema i organizacija časova fizičkog vaspitanja (obuke), kao i poboljšanje materijalnog obezbeđenja. Uočeni su i sledeći nedostaci: nedovoljna zainteresovanost komandnog kadra za opštu fizičku obuku vojnika i pitomaca vojnih škola, nedovoljna fizička pripremljenost i stručna osposobljenost starešinskog kadra iz oblasti fizičkog vaspitanja, naročito kada je u pitanju neposredno rukovođenje – odnosno izvođači časova fizičkog vaspitanja (komandiri četa i vodova). U cilju poboljšanja oblasti fizičkog vaspitanja u JNA, izvršena je decentralizacija u nastavi, u sportskim takmičenjima i u masovnim javnim nastupima. Evidencija i praćenje nastave i ostalih sportskih delatnosti u vojsci, svedeni su na takav obim koji je bio najracionalniji i najpraktičniji, a da se pri tom nije narušavalo pravilno rukovođenje, planiranje i kontrola u oblasti fizičkog vaspitanja. Pošto je fizička obuka vojnika, starešina i pitomaca u jednom periodu bila na niskom nivou i manje kvalitetna u odnosu na ostale predmete, posebnom direktivom je bilo uređeno da sva odgovornost za fizičku obuku bude prenesena na komande jedinica, ustanova i škola i da se preko planiranog broja časova za fizičku obuku, planira i fond sati iz fizičke obuke koji će doprineti poboljšanju kondicije vojnika, starešina i pitomaca.

Početak 1960. godine, Generalštab JNA je pristupio izradi novih planova i programa borbene obuke i vaspitanja, a samim tim i fizičkog vaspitanja. Rezultat je bio izdavanje *Uputstva za telesno vaspitanje u Jugoslovenskoj narodnoj armiji*, koje je izdao *Državni sekretarijat za poslove narodne odbrane* (Generalštab JNA br. 263 od 1. juna 1960. godine) [2]. Ovo uputstvo je stupilo na snagu 01.08.1960. godine. Njime su stavljene van snage sve ranije odredbe koje su do tada regulisale oblast fizičkog vaspitanje u vojsci, a koje su bile u suprotnosti sa odredbama ovog uputstva. Nastavnici fizičkog vaspitanja u JNA su koristili *Priručnik za telesno vaspitanje*, koji je odobrio Državni sekretar za poslove narodne odbrane br. 160 od 30.03.1960. godine [3]. Uputstvo koje je bilo u upotrebi u ovom periodu imalo je za cilj da reguliše način izvođenja fizičkog (telesnog) vaspitanja u skladu sa postojećim uslovima radi razvijanja fizičkih sposobnosti vojnika i starešina, koja im je bila potrebna za izvršenje njihovih zadataka.

Na osnovu Zakona o Jugoslovenskoj narodnoj armiji (član 10, stav 2) u Službenom vojnom listu br 1/65, 10.05.1973. godine objavljeno je novo *Uputstvo za fizičko vaspitanje u Jugoslovenskoj narodnoj armiji* koje je odmah stupilo na snagu [4]. Stupanjem na snagu ovog uputstva prestali su da važe: Uputstvo za telesno vaspitanje u JNA izdanje iz 1960. godine, Priručnik za telesno vaspitanje izdanje iz 1960. godine i sve odredbe koje su do tad regulisale fizičko vaspitanje, a koje su bile u suprotnosti sa odredbama novog uputstva. *Uputstvo za izvođenje fizičkog vaspitanja u oružanim snagama SFRJ* iz 1986. godine, je stupilo na snagu 27.02.1986. godine, na osnovu člana 108, stav 3, *Zakona o opštenarodnoj odbrani* (Službeni vojni list broj 12/82, tačka 1. pod 9) [5]. Usvajanjem novog Uputstva, van snage je stavljeno Uputstvo za fizičko vaspitanje u JNA izdanje Generalštaba (GŠ) JNA (Četvrta uprava) int. br. 563 od 10.05.1973. godine.

Sistem fizičkog vaspitanja u periodu 1951–1992. godine obuhvatao je sledeće nastavne oblike: jutarnje vežbanje, čas fizičkog vežbanja za vojnike, čas fizičkog vežbanja za starešine, provera fizičkih sposobnosti vojnika i starešina, sportsko popodne (sportski dan), sportska delatnost i javni nastupi (slobodne sportske aktivnosti), kondiciono vežbanje, fizičko vežbanje u sklopu vojnostručne obuke (primenjeno fizičko vežbanje) i javni nastupi [6]. Neki od navedenih nastavnih oblika nisu egzistirali tokom celog perioda 1951–1992. godine, ali obuhvaćeni su svi oblici koji su bili uvedeni u oblast fizičkog vaspitanja i oni koji su nestajali tokom postojanja JNA u navedenom periodu u sklopu reformi koje su se dešavale u procesu obuke. Celokupna oblast fizičkog vaspitanja u JNA zavisila je od nekoliko faktora: rukovođenja; školovanja stručnih kadrova; organizacije sistema fizičkog vaspitanja; izrade uputstava, priručnika, planova i programa fizičkog vaspitanja i realizacije nastavnih oblika.

Rukovođenje u periodu JNA je bilo jasno definisano i celokupna struktura iz oblasti fizičkog vaspitanja u procesu obuke bila je pod nadzorom Generalštaba JNA. U periodu postojanja JNA, organizaciona struktura iz oblasti fizičkog vaspitanja se često menjala pre svega u formacijskom smislu, dok su po pitanju rukovođenja i upravljanja sistemom fizičkog vaspitanja u JNA promene bile delimične. U toku 1951. godine, Odeljenje za fiskulturu koje je do tada bilo samostalno, ponovo je ušlo u sastav Četvrte uprave GŠ JNA, kao njeno Peto odeljenje, a od 1952. godine u okviru Četvrte uprave nastaje Treće odeljenje (za fizičku obuku). U cilju unapređenja fizičke obuke starešina, pripadnika Državnog sekretarijata narodne odbrane, formiran je Odesek za fizičko vas-

pitanje pri Upravi stadiona JNA u Beogradu 1957. godine. Tokom 1970. godine u okviru Prvog odeljenja Četvrte uprave za obuku, u oružanim snagama, oformljena je grupa za fizičko vaspitanje kao novi organ rukovođenja u ovoj oblasti. Sistem rukovođenja iz oblasti fizičkog vaspitanja u JNA od 1973. godine, odnosio se na organe koji su bili potčinjeni Četvrtoj upravi. To su bile Komande-uprave vidova, koje su u okviru svog delovanja organizovale, rukovodile i materijalno obezbeđivale fizičko vaspitanje preko svog nastavnog organa. U sistemu rukovođenja sledeći potčinjeni organ Komandi vidova bile su: Komanda armije, Komanda RV i PVO i Komanda RM. U lancu komandovanja u sistemu JNA, sledeći rukovodeći organ je bila Komanda divizije (odnosno njoj ravna komanda u sistemu JNA), zatim Komanda puka-brigade (i njoj ravna komanda). Ova komanda je bila neposredni nosilac celokupnog rada na polju fizičkog vaspitanja u JNA. Komanda samostalnog bataljona-divizionara imala je iste zadatke u fizičkom vaspitanju kao komanda puka-brigade. U procesu obuke, komandiri vodova su rukovodili realizacijom planova i programa fizičkog vaspitanja (komandiri odeljenja su bili pomoćnici). U periodu od 1986. godine pa do raspada JNA i SFRJ, rukovodeći organi po pitanju fizičkog vaspitanja u procesu obuke bili su u lancu komandovanja: Generalštab JNA-Četvrta uprava (zadužena za proces borbene obuke i vaspitanja), Komande strategijsko-operativnih jedinica (armije, korpusi i njima ravne jedinice), Komande združenih taktičkih jedinica (i njima ravne jedinice), Komande osnovnih taktičkih jedinica (i njima ravne jedinice), Uprave školskih centara i vojnih škola i organi za fizičko vaspitanje (referenti, nastavnici i instruktori) u osnovnim jedinicama [7].

Kada je reč o školovanju stručnog kadra i usavršavanju stručnih lica iz oblasti fizičkog vaspitanja u JNA, ovaj period je bio veoma uspešan i bogat činjenicama koje su našle svoje mesto u istoriji fizičke kulture. Zbog specifičnosti armijske strukture i povezanosti fizičkog vaspitanja sa vojnostručnom obukom, kadrovi iz oblasti fizičkog vaspitanja u početku su bile starešine JNA, koje su posedovale dopunske kvalifikacije iz fizičkog vaspitanja stečene u školama za fizičko vaspitanje JNA, na kursovima, seminarima ili školama u građanstvu specijalizovanim za oblast fizičkog vaspitanja. Period posle 1951. godine, bio je period kada se JNA razvijala prema novim postavljenim doktrinarnim zahtevima od strane državnog rukovodstva. Ovim zahtevima bila je i prilagođena oblast fizičkog vaspitanja u JNA. Prve stručne ustanove u JNA bile su fiskulturni centri formirani 1951. godine u Beogradu i Zagrebu, pri Prvoj i Četvrtoj vojnoj oblasti, koje su imale za cilj osposobljavanje starešinskog kadra iz oblasti fizičkog vaspitanja u procesu vojne obuke. Fiskulturni centar u Beogradu 1954. godine dobija naziv Školski centar za fizičko vaspitanje u JNA. Kursevi za vojnike i ročne podoficire – prednjake, bili su značajni za stvaranje kadrova JNA koji bi obavljali dvostruku ulogu, pre svega u vojnoj obuci, ali i u građanstvu po izlasku sa redovnog služenja vojnog roka. Škola za telesno vaspitanje JNA je bila značajna u cilju osposobljavanja stručnog kadra iz oblasti fizičkog vaspitanja i nalazila se pored stadiona JNA u Beogradu. Osnovana je 1947. godine i radila je sve do ukidanja 1970. godine. Važnu ulogu u školovanju stručnog kadra imao je i Centar za fizičko vaspitanje u Beogradu koji je bio organ Četvrte uprave GŠ JNA od 1966. godine. U daljem periodu, školovanje kadrova je išlo u dva pravca, prvi usmeren ka vojnim ustanovama specijalizovanim za oblast fizičkog vaspitanja i drugi usmeren školovanju vojnog kadra na Državnom institutu za fiskulturu (kasnije Fakultet fizičke kulture) u Beogradu (ali i u Zagrebu, Skoplju, Ljubljani) [8].

Planovi i programi fizičkog vaspitanja u JNA 1951–1992.

Priručnik za gimnastiku, atletiku, boks i rvanje iz 1951. godine odobren od strane Generalštaba Jugoslovenske armije (Četvrta uprava) FNRJ, obuhvatao je programske sadržaje koji su bili važan deo fizičke obuke predviđene programom u okviru časa fizičkog vaspitanja vojnika JNA [9]. U ovom priručniku prikazane su vežbe iz gimnastike, atletike, boksa i rvanja, dok su u ostalom delu priručnika obrađena organizacijsko - metodska uputstva, primeri časova fizičkog vežbanja i uređenje vežbališta i sprava. Na kraju priručnika obrađena su organizacijsko-metodska uputstva (metodika izvođenja i organizacija časa, primeri časova iz fizičke obuke, uređenje vežbališta i sprava).

- Program gimnastike je obuhvatao: proste vežbe (koristile su se u okviru jutarnjeg vežbanja), vežbe na vratilu, vežbe na razboju, vežbe na krugovima, vežbe na konju sa jednom hvataljkom, penjanje uz konop, vežbe na gredi, preskoci (preko vežbača, ograde i jarca), vežbe sa teretom, vežbe na tlu.

- U okviru atletike izvođene su vežbe iz sledećih disciplina: trčanje na kratke staze (100 metara), trčanje na srednje staze (1.500 metara), trčanje na duge staze (3.000 metara), skok u dalj, skok u vis, bacanje bombe, bacanje kugle.

- Obuka u boksu obuhvatala je pripremne vežbe i osnovna tehnička znanja.

- U okviru obuke u rvanju rađene su pripremne vežbe, učenje zahvata i slobodno borenje.

Plan za obuku inženjerskih jedinica JNA iz 1953. godine odnosio se na regrute koji su vojni rok služili 18 meseci [10]. Obuka se izvodila kao obuka pojedinca i odeljenja koju je izvodio i kontrolisao komandir voda, a postojala je i obuka voda i čete koju je realizovao ili kontrolisao komandir voda ili čete. Celokupna obuka se sastojala od sedam predmeta opštevojne obuke i 11 predmeta iz vojno-stručne obuke, ukupno 892 časa razvrstanih u obuku pojedinca, odeljenja, voda i čete. Fiskultura ili fizička obuka je bila deo opšte-vojne obuke i imala je fond od 56 časova (26+12+10+8) u sva četiri dela obuke. U prvom delu opšte-vojne obuke pojedinca fizička obuka je obuhvatala sadržaje: vežbe na spravama, proste vežbe, vežbe sa puškom, vežbe za uvodni i završni deo časa (pet časova); atletika (pet časova); savlađivanje prepreka (osam časova); plivanje (osam časova). Drugi deo obuke - obuka odeljenja obuhvatala je sadržaje: vežbe na spravama (četiri časa); atletika (četiri časa); savlađivanje prepreka (četiri časa). Treći deo obuke - obuka voda obuhvatala je: savlađivanje prepreka (četiri časa); vežbe na spravama (četiri časa); igre (dva časa). Četvrti deo obuke - obuka čete obuhvatala je: vežbe na spravama (četiri časa) i atletika (četiri časa).

Uputstvo za organizaciju i izvođenje nastave u pešadiji iz 1956. godine predviđalo je devet predmeta u periodu osnovne obuke za jedinice pešadijskog puka koji su primale regrute u proleće [11]. Fond sati za fizičko vaspitanje je bio 147 za streljačke, prateće službe i inženjeriju, dok su fond časova od 107 imali artiljerija i veza. Ovaj plan i fond sati za vojnike regrute koji su dolazili u jesen je bio veći i iznosio je 180 časova za streljačke, prateće službe i inženjeriju i 135 časova za artiljeriju i vezu.

Uputstvo za organizaciju i izvođenje nastave u jedinicama zemaljske artiljerije iz 1957. godine, predviđalo je da se nastava održava u centrima u periodu od tri meseca kao i u jedinicama u istom trajanju [12]. Ukupno je bilo predviđeno da se nastava održava iz opšte-vojne obuke (osam predmeta) i stručne obuke (deset predmeta). Fizičko vaspitanje je spadalo u opšte predmete i fond sati je bio: za poslužioce ukupno 78 (u centru

50, u trupi 28), isti fond sati je bio i za izviđače, topovske računaoce, radiofoniste, vozare dok su radio - telegrafisti imali više časova ukupno 136 (u centru 64, u trupi 72). Jedan čas je trajao 50 minuta i 10 minuta je bilo predviđeno za pauzu.

Uputstvo za organizaciju i izvođenje nastave u pešadiji iz 1957. godine je obuhvatalo 23 predmeta koji su se izučavali u okviru razdela obuke u artiljerijskim jedinicama pešadijskih i brdskih pukova [13]. Postojala su tri radela: razdeo obuke odeljenja i voda, razdeo obuke baterije i razdeo obuke bataljona i puka. Fond sati za fizičko vaspitanje je bio ukupno za sve razdele 28 časova. To se odnosilo na artiljerijske jedinice sa stočnom vučom, motoriste, stočne vučare, toporačunače, veziste i vozare. Po razdelima fond sati fizičkog vežbanja je bio 14+8+6 za sve.

Uputstvo za telesno vaspitanje u Jugoslovenskoj narodnoj armiji iz 1960. godine stupilo je na snagu 01.08.1960. godine čime su se stekli uslovi za prestanak važnosti svih prethodnih odredbi koje su regulisale telesno vaspitanje u vojsci JNA [14]. To je bilo prvo jedinstveno uputstvo koje se primenjivalo u celokupnoj JNA i koje je objedinilo sve napore rukovodećeg kadra u vojsci da ovu oblast zaokruži u jednu celinu. Uputstvo je imalo za cilj da ukaže na mesto i ulogu telesnog vaspitanja u sklopu opšteg vaspitanja u JNA i da reguliše način njegovog izvođenja u skladu sa postojećim uslovima. Njime je propisan program telesnog vaspitanja u JNA koji je obuhvatao: vežbe oblikovanja, savlađivanje prostora i prepreka, borenje, atletiku, vežbe na spravama i tlu, igre, plivanje, veslanje, smučanje i poznavanje organizacije, sadržaja i metodike telesnog vaspitanja u JNA.

• Program za vojnike i pitomce škole rezervnih oficira, prema ovom uputstvu je obuhvatao:

- vežbe oblikovanja (jedan od spletova prostih vežbi iz jutarnjeg vežbanja);
- atletiku (trčanja na 100 metara, 6 h 50 metara, 1.500 metara, naizmenično kretanje od 8 kilometara na 1 sat);
- penjanje (konopac, šipka);
- savlađivanje prepreka na stazi od 240 metara;
- plivanje i ronjenje za RM;
- borenje (načini borbe puškom sa bajonetom, kolut napred – nazad - u stranu, obaranja, vučenja, napadi na stražara, odbrane od napada nožem i puškom;
- igre (odbojka, rukomet i proste igre).

• Program za pitomce akademija i podoficirskih škola obuhvatao je pored disciplina za vojnike još i:

- poznavanje teorije telesnog vaspitanja (organizacija, sadržaj i metodika);
- vežbe oblikovanja (po jedan splet prostih vežbi, vežbe sa puškama, vežbe sa tereotom iz jutarnjeg vežbanja);
- atletiku (orijentacioni kros do četiri kilometara i skok u vis);
- vežbe na spravama (vratilo ili krugovi, razboj ili konj, preskoci i vežbe na tlu);
- borenje;
- igre (proste igre i odbojka, rukomet i borba za loptu).

• Program za slušaoce vojnih škola i akademija, prema ovom uputstvu obuhvatao je:

- vežbe oblikovanja (jedan splet prostih vežbi iz jutarnjeg vežbanja);
- atletiku (trčanje na 1.500 metara, 6 h 50 metara, orijentacioni kros do četiri kilometara, skok u dalj, bacanje kugle, bacanje bombe u cilj);
- penjanja (konopac, itd);

- savlađivanje prepreka na stazi od 240 metara;
- plivanje (veslanje i jedrenje gde ima uslova);
- osnove borenja;
- vežbe na spravama – za RV (letače);
- poznavanje prostih igara, rukomet i odbojka.

Za kontrolu izvođenja nastavnih oblika telesnog vaspitanja u JNA bile su zadužene starešine i komande, pri tom se velika pažnja posvećivala merama za sprečavanje povređivanja tokom nastavnih aktivnosti i van redovnih obaveza. Osnovna nastavna jedinica u trupi u JNA je bila vod ili njemu ravna jedinica (oko 30 ljudi). Ovim uputstvom bilo je predviđeno da neposrednu realizaciju telesnog vežbanja sa vojnicima u jedinicama izvode komandiri vodova i njima ravne starešine. U zavisnosti od uslova u jedinicama kao i od uvežbanosti, nastavu su mogli da realizuju i druge starešine (komandiri odeljenja i aktivni podoficiri). S obzirom na zadatke koje je Ratna mornarica (RM), u periodu JNA, imala pred sobom i struktura mornarice je morala biti takva da je obuhvatala razne specijalnosti u okviru mornarice poput: snage flotile, mornaričku avijaciju, mornaričku pešadiju, jedinice obalske odbrane i sistem jedinica i ustanova pozadinskog obezbeđenja. U zavisnosti od specifičnih uslova u okviru vida RM, nastavu na manjim brodovima realizovali su pomoćnici komandanta broda, a na većim brodovima komandiri boračkih odreda. Imajući u vidu specifične uslove života u kojima su živeli i radili pripadnici mornarice, uvek se prilikom iskrcaavanja vodilo računa o realizaciji nastave na uređenim mestima na obali. U akademijama, školama i centrima JNA osnovna nastavna jedinica bila je nastavna grupa ili vod. Nastavu su realizovali nastavnici fizičkog vaspitanja odnosno ponekad i komandiri vodova u centrima. U cilju jednoobraznog i kvalitetnijeg izvođenja nastave telesnog vaspitanja u okviru puka (ili njemu ravnim jedinicama) izvodila se redovna priprema neposrednih izvođača obuke za svaki nastavni period. Za vreme logorovanja najčešće su se realizovale one teme i sadržaji koji nisu zahtevali posebno materijalno obezbeđenje i specifične uslove, pa je ovim uputstvom bilo predviđeno da se u takvim situacijama realizuje obuka neplivača i poseban akcenat je stavljen na savladavanje prirodnih prepreka. Telesno vežbanje se izvodilo bez obzira na mesto rada u jednoobraznom odelu, sportskoj ili vojničkoj opremi. Zimi se napolju nije realizovao nijedan nastavni oblik telesnog vežbanja ukoliko je temperatura prelazila minus 10°. Sa onim pripadnicima JNA koji su imali zdravstvena ograničenja, nastava telesnog vežbanja se realizovala prema posebnom programu i prema odobrenju sanitetskih organa. Ovim uputstvom bila su data i određena načela i metodska uputstva za nastavnike telesnog vežbanja koja su se odnosila na neke zdravstvene aspekte telesnog vežbanja, postupanja nastavnika prilikom realizacije određenih vežbi, itd.

Priručnik za telesno vaspitanje koji je stupio na snagu 30.03.1960. godine, bila je knjiga namenjena nastavnicima i koristila se u celoj JNA [15]. Priručnik za telesno vaspitanje se sastojao iz dva dela i imao je 336 strana. Prvi deo se odnosio na programski sadržaj iz oblasti telesnog vaspitanja, metodska i tehnička uputstva i obuhvatao je osam poglavlja, dok je drugi deo slikovito prikazivao metodiku izvođenja sadržaja telesnog vaspitanja. Priručnik za telesno vaspitanje u Jugoslovenskoj narodnoj armiji bio je namenjen neposrednim izvođačima - nastavnicima telesnog vežbanja. U njemu su opisane i slikovito prikazane one vežbe koje su uticale na svestrano oblikovanje tela i koje su razvijale osnovne veštine, navike i sposobnosti za sve pripadnike JNA bez obzira na vid, rod ili službu unutar armije.

U prvom delu *Priručnika* obrađene su vežbe oblikovanja, odnosno njihov uticaj, pravilnost izvođenja, podela vežbi oblikovanja, način i forma izvođenja, postupak nastavnika sa vežbačima koji su prvi put izvodili vežbu, postupak nastavnika sa onim vežbačima koji su već savladali vežbu. Vežbe oblikovanja, od 1960. godine prema ovom priručniku, su obuhvatale: proste vežbe, vežbe sa puškom, vežbe sa teretima, vežbe u kretanju, osnovne oblike skokova i preskoka, nošenja, otpore, vežbe za snalaženje u prostoru poput vrtenja i preturanja. Sadržaj savladavanje prostora i prepreka se odnosio na sticanje i formiranje praktičnih veština i navika koji se bili od velike važnosti za rad i borbu, a ovaj sadržaj je bio i od velike važnosti za celokupni proces vojne obuke. U okviru priprema obuhvaćena su kretanja: istrajna, naizmenična (hod - trčecí), brza (trčanja), prikrivena, skokovi i preskoci, penjanja i prelazanja. Osnovni cilj je bio savladavanje prepreka na stazi od 240 metara (18 prepreka). U ovom delu priručnika prikazan je i orijentacioni kros kao vrsta fizičke aktivnosti koja se sastojala u kretanju po nepoznatom ili malo poznatom terenu s ciljem da se u što kraćem vremenu savlada unapred predviđena putanja ili da se pronađu određeni objekti (kontrolne stanice) na ograničenom delu zemljišta. Borenje se realizovalo, odnosno savlađivanje žive snage protivnika, sa oružjem i bez njega. Ove veštine su imale poseban značaj jer su se mogle primenjivati i u neposrednoj borbi. U okviru ovog sadržaja obučavalo se borenje puškom sa bajonetom (stav, bod, odbijanja, bod sa obmanom, udarci), osnovna znanja iz džudoa (ublažavanje padova, padovi, obaranja, samoodbrana (odbrana od noža, odbrana od puške, odbrana od davljenja, odbrana od hvatanja, odbrana od udaraca, odbrana od ašovčića, napadi)), osnovna znanja iz boksa (stav, udarci, odbrane). Sadržaj iz atletike je obuhvatao: obuka u trčanju (100 metara, 1.500 metara), skokovi (dalj i vis), bacanja (kugle, bombe). U okviru vežbi na spravama izvodile su se vežbe na vratilu, na razboju, na krugovima, na konju i jarcu, na gredi, brvnu i točku, vežbe na konopcu i lestvama. U okviru vežbi na tlu realizovala se akrobatika. Sadržaj igara obuhvatao je proste i sportske igre. U okviru sportskih igara obrađivale su se borba za loptu, rukomet i odbojka. U okviru plivanja realizovala se obuka za nepливаče (privikavanje na vodu, gnjuranje, lebdenje na vodi, disanje, položaji tela na vodi, pokreti rukama, pokreti nogama). Osnovna obuka iz plivanja bila je posvećena načinima plivanja: leđno plivanje, prsno plivanje, bočno plivanje, mornarsko plivanje, kraul plivanje. Takođe, realizovana je i obuka skokova u vodu, ronjenje, igre u vodi i spasavanje davljenika, plivanje pomoću priručnog materijala. Na kraju ovog *Priručnika* data su tehnička uputstva vezana za sprovođenje telesnog vaspitanja u JNA, a posebno su razrađeni primeri raznih planova, formulara i tablica kojima se planirala, evidentirala i ocenjivala nastava.

Plan i program vaspitanja i obuke partizanske brigade iz 1964. godine je definisao ciljeve i zadatke po fazama u celokupnoj obuci koja je trajala 10 meseci: u periodu prilagođavanja (pet dana), u fazi opšte obuke (33 radna dana), u fazi stručne obuke (137 radnih dana) i u fazi zajedničke obuke jedinica (75 radnih dana). Plan obuke je obuhvatao 1.500 časova i imao je 16 predmeta među kojima se nalazilo i telesno vaspitanje sa ukupnim fondom od 90 časova za celokupnu obuku (u fazi opšte obuke - deset časova; u fazi stručne obuke - 60 časova; u fazi zajedničke obuke - 20 časova). Programski sadržaj iz predmeta telesno vaspitanje za partizansku brigadu obuhvatao je: savlađivanje prostora i prepreka, borenje, atletiku, plivanje i igre [16].

Program vaspitanja i obuke vojnika saobraćajnih jedinica iz 1968. godine predviđao je trajanje obuke za vojnike saobraćajne službe u periodu od pet meseci, a prijem vojnika se vršio dva puta godišnje [17]. Telesno vaspitanje u periodu obuke se realizovalo u fon-

du od 25 časova (časovi fizičkog vežbanja). Celokupna obuka je obuhvatala: jutarnje vežbanje, časove telesnog vežbanja i sportsko popodne. Programski sadržaj telesnog vaspitanja u procesu obuke saobraćajnih jedinica JNA u navedenom periodu obuhvatao je: savladavanje prepreka - osam časova, borenje – šest časova, atletika – osam časova i igre – tri časa. U okviru teme atletika – osam časova, u okviru poslednja dva časa sprovodila se provera telesnih sposobnosti koja je predviđala sledeće discipline: trčanje 6 h 50 metara, zgibovi, skok u dalj, bacanje bombe i trčanje na 1.500 metara. Navedene discipline su se bodovale prema važećem Uputstvu koje je bilo u primeni u 1968. godini.

Uputstvo za fizičko vaspitanje u Jugoslovenskoj narodnoj armiji iz 1973. godine stupilo je na snagu 10.05.1973. godine, odlukom Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu, odnosno naređenjem br. 563-1, Četvrte uprave GŠ JNA [18]. Samim tim, prethodno uputstvo iz 1960. godine i priručnik za telesno vaspitanje, stavili su se van snage u JNA. Novo uputstvo se sastojalo iz opšteg dela koji je imao 50 strana (obuhvatao je: organizaciju fizičkog vaspitanja, oblike nastave fizičkog vaspitanja, fizičko vaspitanje starešina i proveru fizičkog vaspitanja u JNA), dok je drugi deo obuhvatao prilog uputstvu (metodika, sadržaj programa fizičkog vaspitanja, mere zaštite od povreda). U opštem delu Uputstva, bili su obrađeni osnovi metodike fizičkog vaspitanja (didaktički principi fizičkog vaspitanja, nastavne metode, metodski postupci pri učenju vežbe, metodska uputstva za izvođenje nastavnih oblika fizičkog vaspitanja (jutarnje vežbanje, čas fizičkog vaspitanja, kondiciono vežbanje, primenjeno fizičko vežbanje, sportski dan, javni nastupi), priprema za izvođenje obuke, metodske napomene za obavezno fizičko vežbanje starešina u radno vreme, motorne osobine i metodike njihovog razvoja, provera fizičkih sposobnosti. U okviru priloga, bili su prikazani obrasci pregleda disciplina i postignutih rezultata provere fizičke sposobnosti za vojnike i starešine, pregled sportskih takmičenja u okviru čete – bataljona – puka, pregled objekata za fizičko vaspitanje. U drugom delu priloga prikazani su programski sadržaji fizičkog vaspitanja u JNA sa metodskim uputstvima: gimnastika, savlađivanje prostora i prepreka, borenje, atletika, plivanje i igre. Na kraju Uputstva za fizičko vaspitanje iz 1973. godine, nalazile su se propisane mere zaštite od povreda prilikom realizacije oblika fizičkog vaspitanja u JNA.

Plan i program borbene obuke i vaspitanja mornara i jedinice mornaričke inženjerije iz 1978. godine u odnosu na sadržaje obučavanja, proces obuke i vaspitanja se delio na: vojno-stručnu obuku (opšta-vojna obuka i stručno-specijalistička obuka); ideološko-političko vaspitanje i obrazovanje; fizičko vaspitanje [19]. Ukupan fond časova predviđen za obuku iznosio je 1.068 časova. Od tog broja 686 časova odnosilo se na vojno-stručnu obuku, 102 na političko obrazovanje i vaspitanje, 68 na fizičko vaspitanje, 120 časova se odnosilo na obaveze prema pravilu službe i 92 časa se odnosilo na rezervno vreme. Prva faza obuke je trajala dva meseca, druga faza tri i po meseca, a treća faza tri meseca. Fizičko vaspitanje je obuhvatalo fond od 68 časova (16+28+24). Teme koje su se obrađivale u procesu obuke su bile: izdržljivost i brzina - ukupno 18 časova (5+8+5 po fazama obuke), snaga – 10 (3+4+3), borenje – 16 (0+7+9), staza prepreka – 12 (4+4+4), provera fizičke sposobnosti – 12 (4+2+6).

Plan i program borbene obuke i vaspitanja vojnika, kandidata za komandire odeljenja i jedinica Atomska biološko hemijska odbrana (ABHO) iz 1980. godine predviđao je obuku u trajanju od pet meseci i 22 dana, ukupno 120 radnih dana ili 720 časova [20]. Celokupna obuka se delila na tri faze: faza opšte obuke (trajanje prvog dela obuke iznosio je mesec i 22 dana – odnosno 36 radnih dana ili 216 časova), faza stručno – specijalističke obuke (trajanje drugog dela obuke iznosio je tri meseca – odnosno 63 radna dana ili 378 časova) i

faza zajedničke obuke (trajanje trećeg dela obuke iznosio je mesec – odnosno 21 radni dan ili 126 časova). Fizičko vaspitanje je obuhvatalo 40 nastavnih časova (12+20+8). Programski sadržaj fizičkog vaspitanja u procesu obuke obuhvatao je: izdržljivost i brzina (12 časova), snaga (pet časova), borenje (sedam časova), staza prepreka (sedam časova), provera fizičke sposobnosti (devet časova). Po posebnom programu, čiji fond nije ulazio u fond časova od 40, realizovalo se plivanje (obuka neplivača) i smučarska obuka (jedinice ABHO imale su i smučarsku obuku u trajanju od 120 časova, gde se pored smučarske obuke realizovala i stručna obuka u zimskim uslovima za ove jedinice).

Plan i program borbene obuke i vaspitanja vojnika i jedinica avijacije, vazduhoplovno-tehničke i tehničke službe u RV-u i PVO-u iz 1980. godine predviđao je trajanje obuke u periodu od 15 meseci sa ukupno 819 časova i to u više faza: prva faza u Vazduhoplovnom nastavnom centru u trajanju od dva meseca i 22 radna dana – odnosno 57 radnih dana ili 342 časa i sastojala se od opštevojne i stručne obuke; druga faza koja se izvodila u jedinicama i trajala je mesec – odnosno 21 radni dan ili 126 časova; treća faza obuhvatala je period od dolaska vojnika sa doobuke u matične jedinice i trajala je do kraja služenja vojnog roka i realizovala se u fondu od 351 čas [21]. Fizičko vaspitanje je obuhvatalo fond od 40 časova u sve tri faze obuke (20+0+20). Programski sadržaj fizičkog vaspitanja u procesu obuke obuhvatao je: izdržljivost – brzina (12 časova), snaga (pet časova), borenje (sedam časova), staza prepreka (sedam časova), provera fizičke sposobnosti (devet časova). Po posebnom programu, čiji fond nije ulazio u fond časova od 40, realizovalo se plivanje (obuka neplivača – 16 časova). U popodnevno vreme planiralo se jedanput nedeljno kondiciono vežbanje u vreme predviđeno za časove učenja.

Plan i program borbene obuke i vaspitanja vojnika i jedinica artiljerije iz 1985. godine predviđao je obuku po fazama: faza stručno-specijalističke obuke koja se realizovala u trajanju od tri do četiri meseca i fazu zajedničke obuke u trajanju jedan do dva meseca (u zavisnosti od trajanja osnovne borbene obuke) [22]. U okviru ovog plana za jedinice gde je osnovna obuka trajala šest meseci bili su sledeći časovi: političko obrazovanje i vaspitanje – 82 časa (62+20); vojno-stručna obuka – 556 časova (381+175); fizičko vaspitanje – 40 časova (30+10) i pravilo službe i rezervno vreme – 42 časa (32+11). Ukupno za jedinice koje su osnovnu obuku imale u trajanju od šest meseci bilo je predviđeno ukupno 720 časova (504+216). Ukoliko se osnovna obuka realizovala u četiri meseca fond časova je bio dopunjen pored navedene dve faze sa još jednom fazom, koja se nazivala dopunska faza borbene obuke i vaspitanja. Ukupna fond časova za sve tri faze je iznosio 804 časa (378+90+336). Političko obrazovanje i vaspitanje ukupno 82 časa (40+10+32), vojno-stručna obuka 636 časova (300+72+264), fizičko vaspitanje 40 (26+4+10), pravilo službe i rezervno vreme 46 časova (12+4+30). Fizičko vaspitanje je obuhvatalo: prva provera fizičke sposobnosti – dva časa, druga provera fizičke sposobnosti – tri časa, savlađivanje staze prepreka 240 m – 12 časova, borenje – 14 časova, atletika – pet časova, gimnastika - dva časa, sportske igre – dva časa.

Uputstvo za fizičko vaspitanje u oružanim snagama JNA iz 1986. godine, stupilo je na snagu 27.02.1986. godine, naređenjem Četvrte uprave GŠ JNA in. br. 253 – 48/85 [23]. Novim uputstvom, prestale su da važe sve ranije odredbe, pravila koje su bile vezane za uputstvo iz 1973. godine. Uz ovo novo uputstvo kao prilog je bila data metodika fizičkog vaspitanja koja je trebala da pomogne u realizaciji fizičkog vaspitanja u JNA po pitanju svih nastavnih oblika fizičkog vaspitanja. Samo uputstvo se sastojalo (na 36 strana)

iz šest glava (delova, poglavlja): zajedničke odredbe vezane za fizičko vaspitanje u JNA, organizaciju fizičkog vaspitanja, fizičko vaspitanje vojnika-pitomaca i starešina, provere i ocenjivanja fizičke pripremljenosti vojnika-pitomaca i starešina, materijalne baze za fizičko vaspitanje i saradnja sa sportskim organizacijama. U prvom poglavlju (Zajedničke odredbe) je bilo definisano fizičko vaspitanje u JNA, određeni su opšti i posebni zadaci fizičkog vaspitanja u vojsci, utvrđeni jasni ciljevi fizičke obuke. Osnovna napomena u ovom delu data je kroz usklađivanje (planiranje, izvođenje i organizovanje) fizičkog vaspitanja sa ostalim sadržajima obučavanja, pre svega sa taktičkom i vatrenom obukom. U drugom delu koji se odnosio na organizaciju izvođenja obuke bili su precizirani zadaci rukovođenja, planiranja, kontrole i načini organizacije obuke, evidencija kvaliteta izvođenja obuke, mere za organizaciju i obezbeđenje proces obuke iz fizičkog vaspitanja. U trećem delu posebno su bila data uputstva za fizičko vaspitanje vojnika, pitomaca i starešina. U četvrtom delu bila su propisana uputstva za proveru i ocenjivanje fizičke pripremljenosti vojnika, pitomaca i starešina: načini ocenjivanja, evidencija rezultata, način izveštavanja. U petoj glavi bila je opisana materijalna baza za fizičko vaspitanje u JNA, a u šestoj glavi saradnja sa sportskim organizacijama. U okviru metodike izvođenja fizičkog vaspitanja u prvom delu bile su obuhvaćene osnove metodike fizičkog vaspitanja: zadaci metodike FV, didaktički principi, nastavne metode, metodski postupci, razvijanje motoričkih sposobnosti i vrednovanje u fizičkom vaspitanju. U drugom delu bila su objašnjena metodska uputstva za realizaciju nastavnih oblika fizičkog vaspitanja u JNA. U trećem delu u okviru priloga bio je predstavljen programski sadržaj u oružanim snagama SFRJ u tom periodu: savlađivanje prostora i prepreka sa metodikom izvođenja, borenje sa metodikom izvođenja, atletika sa metodikom izvođenja, gimnastika sa metodikom izvođenja, plivanje sa metodikom izvođenja, smučanje sa metodikom izvođenja, igre sa metodikom izvođenja i metodika izvođenja provere i ocenjivanja fizičke pripremljenosti vojnika - pitomaca, starešina sa normama i evidencijom.

Plan i program borbene obuke i vaspitanja diverzantskih jedinica KoV iz 1990. godine, predviđao je period osnovne obuke vojnika KoV od šest meseci (120 radnih dana ili 720 časova) [24]. Po završetku osnovne obuke sledila je dopunska obuka i vaspitanje koja je trajala pet meseci i 22 radna dana (720 časova). U ovoj dopunskoj obuci i vaspitanju obrađivale su se teme i sadržaji: letnja alpinistika i veranje, smučanje i zimska alpinistika, plivanje i obuka na reci, obuka i ishrana u prirodi, borilačke veštine. Prema planu nedeljnih aktivnosti pored nastave koja se odvijala pre podne, subotom su se izvodila dva časa stručno-specijalističke obuke i dva časa sportskih aktivnosti (slobodnog vežbanja). Fizičko vaspitanje je imalo fond od 38 časova u periodu osnovne obuke i 38 časova u periodu dopunske obuke. Stručno-specijalistička obuka je imala sledeći fond sati: letnja alpinistika - 80 časova; zimska alpinistika i smučanje - 80 časova; plivanje i obuka na reci - 45 časova; preživljavanje u prirodi - 42 časa; borilačke veštine (karate, džudo, džiju - džicu) - 30 časova. Na početku i na kraju obuke sprovodila se provera fizičkih sposobnosti prema Uputstvu za fizičku obuku u oružanim snagama u sledećim disciplinama: kretanje nauznak, dizanje trupa i čučnjevi sa puškom (prvog časa) i skok u dalj iz zaleta, bacanje bombe iz mesta, sklekovi na tlu i trčanje 1.600 metara (drugog časa). Na kraju nastave iz fizičkog vaspitanja poslednja tri časa sprovodila se završna provera fizičkih sposobnosti. Na redovnim časovima fizičkog vaspitanja radili su se programski sadržaji iz atletike, staze pešadijskih prepreka 240 metara i borenja.

Kritički osvrt na promene planova i programa fizičkog vaspitanja u procesu obuke u JNA u periodu 1951–1992.

Sagledavanjem uputstava, planova i programa fizičkog vaspitanja u JNA koja su egzistirala u periodu 1951–1992. godine, može se primetiti da je dolazilo do brojnih promena po pitanju fizičkog vaspitanja u procesu obuke (uvođenje novih nastavnih oblika, promene planova i programa, stručni kadrovi, itd.). Uputstva za FV koja su se koristila u ovom periodu su definisala nastavne oblike koji su se realizovali u obuci, sadržaje časova FV, metodska uputstva itd.

U periodu 1951–1959. godine, može se uočiti težnja da se fizička sposobnost vojnika JNA postavi kao temelj vojne obuke u relaciji sa vojnostručnom obukom, što je zahtevalo dovoljan broj časova fizičkog vaspitanja. Od formiranja Uprave za vanarmijsko vojno vaspitanje u JNA u predvojničku obuku uvedeno je fizičko vežbanje za seosku i radničku omladinu (časovi fizičkog vaspitanja). Pretpostavka je, da su se rukovodioci u JNA zbog urušenog sistema školovanja i loših materijalnih uslova u zemlji prouzrokovanih obnovom zemlje i siromaštvom, te nedostatkom osposobljenog kadra iz oblasti fizičkog vaspitanja u sistemu školskog obrazovanja, usmerili na pripremu omladine za realizaciju vojničkih zadataka tokom služenja vojnog roka. Do 1954 godine bilo je predviđeno 27 časova, a od te godine broj časova je povećan na 35 časova. Gradivo za tu obuku uzeto je uglavnom iz programa koji je bio propisan za trupu, ali je bio nešto lakši i prilagođen uzrastu. Namera je bila da se omladina bolje upozna sa fizičkom obukom u Armiji, a osnovno je bilo da se što bolje fizički pripreme kako bi lakše podneli napore tokom služenja vojnog roka. Fizičku obuku su izvodili komandiri centara i vodova uz pomoć članova društva Partizan i raznih sportskih organizacija. Za te potrebe, Uprava za vanarmijsko vojno vaspitanje JNA izradilo je i štampala brošuru Fizička obuka – Priručnik za komandire predvojničke obuke, u kojoj je obuhvaćeno i razrađeno gradivo za predvojničku obuku. U skladu sa svim navedenim činjenicama i armijskim potrebama, fond sati FV u obuci je bio povećan sa 2 na 4 časa (1958. godine). Takođe, velika pažnja se posvećivala sportskim takmičenjima, koja su osim usavršavanja fizičkih sposobnosti vojnika JNA imala za cilj i jačanje morala, etike i osećaja pripadnosti zajednici. Formirana je i nastavna četa koja je imala za cilj da okupi izabrane talentovane vojnike koji su se osposobljavali za postizanje vrhunskih rezultata u sportu. Primetno je da je period do 1959. godine bio veoma turbulentan zbog velikog broja novina u obuci koje su se bazirale na iskustvima iz same prakse u toku obuke vojnika JNA, te je rukovodeći kadar (Četvrta uprava GŠ) bio prinuđen da brzo i efikasno donosi odluke i vrši korekcije po pitanju nastave FV. Planovi i programi su se često menjali (na 2-3 godine) u zavisnosti od osposobljenosti nastavnog kadra, materijalne baze i infrastrukture, ali su zavisili i od uočenih nedostataka u procesu obuke koje su se beležile kroz izveštaje rukovodećih organa. Teškoća u realizaciji planova i programa iz oblasti fizičkog vaspitanja u JNA u periodu do 1959. godine je bila i činjenica da nije bilo jedinstvenog uputstva iz ove oblasti, već su uprave rodova svaka za sebe korigovala i realizovala postojeće planove i programe FV u skladu sa već navedenim činjenicama. Planovi i programi FV u ovom periodu JNA su se oslanjali na sledeće sadržaje: gimnastika, atletika, plivanje, savlađivanje pešadijskih prepreka, borenje i sportska takmičenja. U periodu od formiranja JNA 1951. godine pa do 1959. godine u oblasti fizičkog vas-

pitanja u procesu obuke, može se primetiti da je dužina služenja vojnog roka bila 18 meseci, od toga 12 meseci u jedinicama rodova i 4–5 meseci u jedinicama službi. U odnosu na period JA dužina služenja vojnog roka je bila smanjena za 6 meseci, a obuka je za mesec dana bila kraća u periodu JNA do 1959. godine. U razdoblju od 1945. do 1951. godine, težište rada je bilo usmereno i na sportska takmičenja koja su obuhvatala oko 16 sportskih disciplina. Već od 1951. godine ova preobimna takmičenja su smanjena, a prioritet je dat nastavi i časovima fizičkog vaspitanja prema nastavnom planu i programu. U tom razdoblju u sistemu obuke primenjivana su dva programa - jedan za trupu, a drugi za nastavne centre. Kroz program nastave fizičkog vežbanja u nastavnim centrima vojnici su upoznavani sa osnovnom tehnikom izvođenja pojedinih radnji – veština, s tim što su postupno podizali fizičku sposobnost. U trupnim jedinicama vojnici su se usavršavali u tehnici izvođenja radnji i veština i održavanju fizičke sposobnosti stečene u nastavnim centrima. Uprave rodova su svaka za sebe, na osnovu Direktiva za borbenu obuku i vaspitanje (GŠ), određivale fond sati fizičkog vaspitanja, a na osnovu toga je vršena raspodela fonda na nastavne oblike fizičkog vaspitanja. Razlika je bila u fondu sati po rodovima i službama u okviru JNA (u zavisnosti od njihove namene tj. specijalnosti), dok su programski sadržaji približno bili isti.

U periodu od 1960. godine i izdavanja jedinstvenog uputstva za telesno vaspitanje u JNA, pa do raspada SFRJ, u primeni su bila još samo dva uputstva u procesu obuke FV iz 1973. godine i 1986. godine. Na osnovu ovih uputstava, uprave rodova su definisale nastavne planove i programe FV u JNA, pa samim tim su bili definisani i sadržaji, teme i fond sati. Od 1960. godine, na snagu stupa jedinstveno Uputstvo za telesno vaspitanje u JNA i Priručnik za telesno vaspitanje koji su bili u primeni do 1972. godine, što u je u velikoj meri doprinelo boljem funkcionisanju u procesu obuke iz oblasti fizičkog vaspitanja. Ovim uputstvom bili su definisani svi parametri na osnovu kojih su uprave rodova izdavale nastavne planove i programe telesnog vaspitanja sa tačno određenim fondom časova i njihovom podelom prema sadržajima FV. Ovaj plan i program fizičkog vaspitanja je bio usko povezan sa činjenicom da je, u periodu 1959–1970. godine, dužina služenja vojnog roka bila 18 meseci, a da je obuka u jedinicama rodova bila 10 meseci i u jedinicama službi 5 meseci, što su bili faktori koji su uslovljavali planiranje celokupnog procesa obuke. Period primene ovog uputstva doneo je neke promene u procesu obuke u FV. Fond časova fizičkog vežbanja je bio 2 puta nedeljno, dok se u vojnoj policiji i specijalnim jedinicama taj fond mogao povećavati na osnovu posebnih planova komandi rodova i službi. Tematski sadržaji koji su se sprovodili na časovima fizičkog vežbanja su bili: atletika, savlađivanje staza prepreka, borenje, plivanje, orijentacioni kros, vežbe na spravama, igre (proste i sportske). Počela je evidencija provere fizičke sposobnosti za vojnike i starešine. Ocenjivanje se vršilo prema Tablici za ocenjivanje telesne sposobnosti, koja se nalazila u Priručniku za telesno vaspitanje iz 1960. godine. U okviru borbene obuke i vaspitanja pripadnika JNA početkom šezdesetih godina dvadesetog veka, pored određenog napretka iz oblasti fizičkog vaspitanja, uočene su i određene slabosti koje su se odnosile na: slabo izvođenje jutarnjeg vežbanja i sportskog popodneva koje su izvodili komandiri odeljenja koji nisu bili adekvatno pripremljeni i stručni za ovu vrstu nastave; u jedinicama nije bilo stručnih lica za korigovanje nastave fizičkog vaspitanja; nastava tj. obuka iz plivanja se slabo ili uopšte nije izvodila i pored toga što su u nekim garnizonima postojala plivališta, te je plivanje bilo jedan od važnih problema u nastavi fizičkog vaspitanja; fizička obuka starešina je bila na izuzetnom niskom nivou, jer

je obavezna nastava ukinuta, a starešinama je bilo preporučeno da sami brinu o svojim fizičkim sposobnostima. Posmatrajući planove i programe FV u procesu obuke u periodu primene jedinstvenog Uputstva iz 1960. godine, zaključuje se potreba JNA da se usmerava ka specifičnim zahtevima u odnosu na vidove, rodove i službe. Takođe, obaveza u procesu obuke je bila i praćenje i izveštavanje o nastavi fizičkog vaspitanja u trupi i vojnim školama u cilju prenošenja pozitivnih iskustava i zapažanja na ostale jedinice i ustanove. Intezivno se razmišljalo o unapređenju procesa obuke pa je u ovom periodu Četvrta uprava GŠ JNA je na zahtev vojnog izaslanika SAD predala za potrebe američke armije Uputstvo o telesnom vaspitanju u JNA iz 1960. godine (G-128) i Priručnik za telesno vaspitanje iz 1960. godine (G-129). Vojska SAD je zauzvrat poslala za potrebe JNA dva udžbenika o izvođenju fizičkog vaspitanja u armiji SAD: Physical training FM 21-20 (Department of the army field manual – 1957) i Physical conditioning TM 21-200 (Department of the army technical manual – 1957).

U toku 1973. godine, kao posledica stalne težnje za unapređenje procesa obuke, objavljeno je novo Uputstvo za fizičko vaspitanje u Jugoslovenskoj narodnoj armiji, a predstavlja je nadogradnju prethodnog uputstva iz 1960. godine. U sadržaj časova fizičkog vaspitanja ulazilo je gradivo iz: teorije i metodike fizičkog vaspitanja, gimnastike, savlađivanje prostora i prepreka, borenja, atletike, plivanja, igara i smučanja. U odnosu na prethodno uputstvo sadržaj FV je obuhvatao novi sadržaj, teoriju i metodiku FV. Ovim novim uputstvom uvedeni su novi oblici fizičkog vaspitanja: kondiciono vežbanje, fizičko vežbanje u sklopu vojno-stručne obuke i javni nastupi pripadnika JNA. U odnosu na prethodno Uputstvo iz 1960. godine², discipline za proveru fizičkih sposobnosti u JNA u periodu 1973-1985. godine su bile modifikovane i bilo ih je 17. U kojim disciplinama, za koja vojna lica i u koje vreme se proverava izvodila, bilo je regulisano direktivom za nastavu i nastavnim planom i programom FV u JNA. U odnosu na period do 1970. godine, od 1970. godine proces obuke je trajao 10 meseci u jedinicama rodova i 5 meseci u jedinicama službi (vojni rok je trajao 15 meseci, tri meseca kraće nego do 1970. godine). Od 1975. godine obuka u jedinicama rodova je smanjena na 7 meseci. Nastavni planovi i programi su i dalje imali usmerenje ka specijalnostima u sistemu JNA. Ono što je bilo specifično za ovaj period, a primećuje se analizom planova i programa u procesu obuke da se akcenat stavljao na stručnu, zajedničku i dodatnu obuku. Dodatna obuka je obuhvatala i fizičko vaspitanje, te se može zaključiti da se na osnovu ukazanih potreba ostavljala mogućnost unapređenja obuke u cilju podizanja fizičkih sposobnosti pripadnika JNA. U okviru svog delovanja u oblasti fizičkog vaspitanja u JNA, Četvrta uprava GŠ je imala zadatak da sarađuje sa svim stručnim ustanovama u zemlji u cilju poboljšanja i razvoja sistema fizičkog vaspitanja u JNA što se može videti u Tabeli 3 (1979. godina).

Novo Uputstvo za izvođenje fizičkog vaspitanja u oružanim snagama SFRJ je odobreno i uvedeno u obuku 1986. godine. Sadržaj časova fizičkog vaspitanja obuhvatao je: teoriju i metodiku fizičkog vaspitanja, savlađivanje prepreka i prostora, borenje, gimnastiku, atletiku, plivanje, smučanje, elementarne igre, sportske igre i proveru i ocenjivanje fizičkih sposobnosti vojnika i starešina. U odnosu na Uputstvo iz 1973. godine, novina je bila proveravanje fizičkih sposobnosti pripadnika JNA za starešine i vojnike prema 8 disciplina

² Uputstvo je definisalo 32 discipline koje su uzimane u obzir za 4 kategorije vojnih lica, kategoriju vojnika i lica mlađih od 18. godina.

koje su se polagale u dva dana i ukinut je nastavni oblik javni nastupi pripadnika JNA. Podela starosnih kategorija za starešine je izvršena na 5 grupa. Planovi i programi fizičkog vaspitanja su bili sastavni deo Planova i programa borbene obuke i vaspitanja vojnika i jedinica, koje su izdavale uprave rodova i službi JNA. I pored toga što su se ovi planovi i programi menjali periodično, planovi i programi fizičkog vaspitanja su svoju osnovu imali u *Uputstvu za fizičko vaspitanje oružanih snaga* iz 1986. godine, te se nisu menjali do 1995. godine i primenom novog Uputstva. Fond sati, programski sadržaji i planovi iz oblasti fizičkog vaspitanja su se prilagođavali opštim i specifičnim zadacima koje su službe i rodovi izvršavali unutar sistema u JNA.

Sve navedene novine su uticale na koncepciju obuke u oblasti fizičkog vaspitanja u JNA u navedenom periodu, te se može zaključiti da su reforme planova i programa FV bile utemeljene uvođenjem pomenutih uputstava za fizičku obuku pripadnika JNA i definisanjem nastavnih oblika i sadržaja FV (Tabela 2). Sa druge strane oblast fizičkog vaspitanja, kao i celokupna obuka pripadnika JNA u ovom četrdesetogodišnjem periodu postojanja JNA, su bila uslovljene nekim limitirajućim faktorima koji su imali uticaj na ove promene kao što su: godišnji regrutni sastav u SFRJ, dužina služenja vojnog roka u JNA, organizacijsko-formacijska struktura JNA, ekonomska moć društva i sl.

Tabela 2 – Pregled svih nastavnih oblika fizičkog vaspitanja u JNA u periodu 1951–1992. godine sa godinom uvođenja u proces obuke

Nastavni oblici fizičkog vaspitanja u JNA u periodu 1951-1992.
Jutarnje vežbanje od 1945.
Čas fizičkog vežbanja za vojnike od 1945.
Čas fizičkog vežbanja za starešine od 1950.
Provera fizičkih sposobnosti vojnika i starešina od 1951.
Sportsko popodne od 1954.
Sportska delatnost i javni nastupi od 1945.
Kondiciono vežbanje od 1973.
Fizičko vežbanje u sklopu vojno-stručne obuke od 1973.
Javni nastupi od 1973. (ukinuto 1986.)

Četvrta uprava GŠ je bila najviši organ u JNA po pitanju fizičkog vaspitanja, te je na osnovu izveštaja, analiza i zaključaka sa savetovanja po pitanju obuke, moguće potvrditi činjenicu da su se korekcije planova i programa fizičkog vaspitanja u JNA vršile na osnovu uočenih nedostataka u procesu obuke, te potrebom za usavršavanjem sistema FV. U Tabeli 3 su navedeni pojedini izveštaji, koji predstavljaju samo deo obimnog materijala Četvrte uprave iz Vojnog arhiva Ministarstva odbrane, u kojima su u kratkim crtama pred-

stavljene promene koje su se dešavale u oblasti fizičkog vaspitanja. Te promene su se sprovodile preduzimanjem odgovarajućih mera (a na osnovu analize izveštaja, uputstava, planova i programa FV), koje je Četvrta uprava upućivala svim jedinicama i ustanovama JNA. Četvrta uprava je bila glavni pokretač reformi u procesu obuke u JNA, a na osnovu izloženih podataka za navedeni period, može se steći uvid u određene promene iz oblasti fizičkog vaspitanja u JNA.

Tabela 3 – Pregled dela dokumenata iz Vojnog arhiva Ministarstva odbrane o radu Četvrte uprave u oblasti fizičkog vaspitanja u JNA 1951–1992.

Godina	Izveštaj, dokument GŠ JNA → konstatacija	Preduzete mere od strane GŠ JNA
1956.	Sanitetska uprava analiza upućena Četvrtoj upravi GŠ → nedostatak stručnih lica za FV [25]	<ul style="list-style-type: none"> izvršena je korekcija formacijskih mesta, uvedena stručna lica u sve jedinice i ustanove JNA i nastavak školovanja kadrova na dvomesečnim kursovima za komandire vodova u Školi za telesno vaspitanje
1957.	Savetovanje Komandi armijskih oblasti, RV, RM, graničnih jedinica i Uprava rodova i službi → problem obuke u plivanju [26]	<ul style="list-style-type: none"> obuka u plivanju je uvedena u program nastave za one jedinice koje su imale uslove
1958.	Savetovanje o rezultatima fizičkog vaspitanja u celokupnoj JNA Četvrta uprava [27]	<ul style="list-style-type: none"> celokupnom delatnošću na polju fizičkog vaspitanja rukovodilo se iz jednog centra; preduzete su ozbiljnije mere za materijalno obezbeđenje fizičkog vaspitanja; umesto dotadašnjeg odseka oformilo se odeljenje za FV u GŠ, razmotrena je formacija organa za fizičko vaspitanje; konstatovano je da se što pre posebnim uputstvima reguliše sistem i organizacija fizičkog vaspitanja u JNA u celini i time ono konačno ozakoni kao posebna grana vaspitanja.
1960.	Godišnji izveštaj obuke Četvrte uprave GŠ → stupanje na snagu novog jedinstvenog Uputstva i Priručnika za telesno vaspitanje [28]	<ul style="list-style-type: none"> definisani cilj, organizacija i data metodička uputstva za izvođenje fizičkog vaspitanja u JNA
1979.	Dokument o saradnji Četvrte uprave GŠ i i Instituta za eksperimentalnu medicinu Vojnomedicinske akademije u Beogradu (VMA) [29]	<ul style="list-style-type: none"> utvrđivanje kriterijuma i metoda za ocenu fizičke sposobnosti i uvođenje trenažnih modela za povećanje fizičke sposobnosti pripadnika OS
1985.	Dokument Četvrte uprave GŠ → Program za brzo podizanje fizičke pripremljenosti vojnika [30]	<ul style="list-style-type: none"> naučni značaj realizacije ovog projekta za JNA u saradnji sa Zavodom za preventivnu medicinu VMA i Institutom za kineziologiju iz Zagreba

Zaključak

Period u kome su postojale oružane snage SFRJ 1951-1992. godine, može se smatrati periodom značajnog razvoja i uspona celokupnog procesa obuke, naravno obuhvatajući i proces obuke iz oblasti fizičkog vaspitanja po pitanju planiranja, programiranja, rukovođenja i upravljanja nastavnim oblicima sistema fizičkog vaspitanja. Novi oblici fizičkog vaspitanja, koji su uvedeni u vreme postojanja JNA, imali su za cilj unapređenje kompletnog procesa obuke i praćenje savremenih pristupa obučavanja. Težište rada, u procesu obuke u ovom periodu, bilo je na razvoju snage i izdržljivosti vojnika radi lakše realizacije svih zadataka u vojnoj službi. Primenom navedenih uputstava za FV, u periodu JNA, od kojih su neki bili u upotrebi u dužem vremenskom periodu, formulisani su planovi i programi fizičkog vaspitanja, kao temelj opšte-vojne obuke i nadgradnja vojno-specijalističke obuke. Planovi i programi fizičkog vaspitanja u JNA su pravovremeno i neprekidno modernizovani na osnovu novina koji su proizilazili iz razvoja nauke i tadašnjih potreba za unapređenje borbene gotovosti pripadnika oružanih snaga. Navedene činjenice o upotrebi planova i programa fizičkog vaspitanja u JNA koji su se temeljili na uputstvima, priručnicima iz ove oblasti ukazuju na značaj fizičkog vaspitanja sa ciljem izgradnje zdravog i sposobnog pripadnika oružanih snaga spremnog za rešavanje svih zadataka u mirnodopskim ili borbenim uslovima. Nastavni oblici koji su se oslanjali na planove i programe fizičkog vaspitanja u JNA su uspešno realizovani, menjani i usavršavani zahvaljujući dobrom planiranju, školovanju stručnog kadra i shvatanju uloge i značaja fizičkog vaspitanja u procesu vojne obuke u JNA. Na povremene promene u oblasti fizičkog vaspitanja sigurno je uticao i sistem borbene obuke i vaspitanja vojske koji se zasnivao na koncepcijsko-doktrinarnim zahtevima i politici odbrane SFRJ, što je bilo izraženo u svim periodima razvoja JNA.

Poredeći uputstva, planove i programe fizičkog vaspitanja u procesu obuke u JNA sa današnjim koji se realizuju u vojnoj obuci mogu se pronaći uzajamne veze po pitanju određenih nastavnih oblika i sadržaja u oblasti FV. Sagledavajući period postojanja JNA mora se istaći da je težište rada bilo na razvoju snage i izdržljivosti vojnika radi lakše realizacije svih zadataka u vojnoj službi. Atletika, gimnastika i plivanje su bili sadržaji koji su se realizovali tokom četrdesetogodišnjeg perioda JNA i koji su bili osnova dobre fizičke pripremljenosti. Ipak, u današnjoj obuci, u skladu sa opštim društvenim pogledima u smislu unapređenja fizičkih sposobnosti, sadržaji poput atletike, gimnastike i plivanja su gotovo izgubili uticaj, a preovladali su novi i savremeni trendovi bazirani na raznim programima i standardima oružanih snaga drugih zemalja.

Proces selekcije danas je značajno slabiji pre svega zbog urušenog sistema fizičkog vaspitanja u procesu obrazovanja omladine, te se sve više razmišlja o korekcijama planova i programa fizičkog vaspitanja u obuci u skladu sa realnim stanjem, a sa zadovoljenjem određenih vojnih potreba. Ovakvi pristupi korigovanja planova i programa fizičkog vaspitanja u vojsci zahtevaju određena istraživanja fizičkih sposobnosti omladine što je u nadležnosti civilnih institucija, zatim analizu selekcije kandidata za vojne škole i jedinice vojske i sagledavanje određenih parametara poput morfološkog, zdravstvenog i psihološko-sociološkog statusa kandidata itd. Celokupan proces zahteva veliku saradnju institucija unutar sistema odbrane i van njega, ali predstavlja neophodne činjenice na osnovu kojih je moguće planirati i programirati rad u oblasti fizičkog vaspitanja u budućnosti u procesu obuke u vojsci.

Literatura

- [1] Lončović, V., & Živković, A. (1986). *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945 - 1995, Obuka i vaspitanje*, knjiga 11, str. 332. Beograd: VINC.
- [2] Državni sekretarijat za poslove narodne odbrane. (1960). *Uputstvo za telesno vaspitanje u Jugoslovenskoj narodnoj armiji*. Beograd: Vojno-štamarsko preduzeće.
- [3] Državni sekretarijat za poslove narodne odbrane. (1960). *Priručnik za telesno vaspitanje*. Beograd: Vojna štamparija.
- [4] Savezni sekretarijat za narodnu odbranu. (1973). *Uputstvo za fizičko vaspitanje u JNA*. Beograd: Vojna štamparija.
- [5] Savezni sekretarijat za narodnu odbranu. (1986). *Uputstvo za fizičko vaspitanje u oružanim snagama JNA*. Beograd: Vojna štamparija.
- [6] Vajić, S. (2016). *Istorijska perspektiva upravljanja organizacionim oblicima sistema fizičkog vaspitanja u procesu obuke u Vojsci Srbije u periodu 1945-2014. godine*. Doktorska disertacija, str. 274. Beograd: Alfa BK Univerzitet, Fakultet za menadžment u sportu.
- [7] Isto, str. 169-189.
- [8] Isto, str. 186-191.
- [9] Ministarstvo narodne odbrane FNRJ. (1951). *Priručnik za gimnastiku, atletiku, boks i rvanje*. Beograd: GŠ JA.
- [10] Državni sekretarijat za poslove narodne odbrane FNRJ. (1953). *Plan inženjerskih jedinica JNA*. Beograd: Uprava inženjerije.
- [11] Državni sekretarijat za poslove narodne odbrane. (1956). *Uputstvo za organizaciju i izvođenje nastave u pešadiji*. Beograd: VIZ.
- [12] Savezni sekretarijat za poslove narodne odbrane. (1957). *Uputstvo za organizaciju i izvođenje nastave u jedinicama zemaljske artiljerije*. Beograd: VIZ.
- [13] Državni sekretarijat za poslove narodne odbrane. (1957). *Uputstvo za organizaciju i izvođenje nastave u pešadiji*. Beograd: VIZ.
- [14] Državni sekretarijat za poslove narodne odbrane. (1960). *Uputstvo za telesno vaspitanje u Jugoslovenskoj narodnoj armiji*. Beograd: Vojno-štamarsko preduzeće.
- [15] Državni sekretarijat za poslove narodne odbrane. (1960). *Priručnik za telesno vaspitanje*. Beograd: Vojna štamparija.
- [16] Državni sekretarijat za narodnu odbranu. (1964). *Plan i program vaspitanja i obuke partizanske brigade*. Beograd: Uprava pešadije.
- [17] Državni sekretarijat za narodnu odbranu. (1968). *Program vaspitanja i obuke vojnika saobraćajnih jedinica*. Beograd: Saobraćajna uprava.
- [18] Savezni sekretarijat za narodnu odbranu. (1973). *Uputstvo za fizičko vaspitanje u JNA*. Beograd: Vojna štamparija.
- [19] Savezni sekretarijat za narodnu odbranu. (1978). *Plan i program borbene obuke i vaspitanja mornara i jedinice mornaričke inženjerije*. Beograd: Uprava Ratne mornarice.
- [20] Savezni sekretarijat za narodnu odbranu. (1980). *Plan i program borbene obuke i vaspitanja vojnika, kandidata za komandire odeljenja i jedinica ABHO*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- [21] Savezni sekretarijat za narodnu odbranu. (1980). *Plan i program borbene obuke i vaspitanja vojnika i jedinica avijacije, vazduhoplovno-tehničke i tehničke službe u RV i PVO*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.

[22] Savezni sekretarijat za narodnu odbranu. (1985). *Plan i program borbene obuke i vaspitanja vojnika i jedinica artiljerije*. Beograd: VIZ.

[23] Savezni sekretarijat za narodnu odbranu. (1986). *Uputstvo za fizičko vaspitanje u oružanim snagama JNA*. Beograd: Vojna štamparija.

[24] Savezni sekretarijat za narodnu odbranu. (1990). *Plan i program borbene obuke i vaspitanja diverzantskih jedinica KoV*. Uprava pešadije. Beograd: VIZ.

[25] Lončević, V., & Živković, A. (1986). *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945-1995, Obuka i vaspitanje*, knjiga 11, str. 264. Beograd: VINC.

[26] Vajić, S. (2014). *Uvođenje, razvoj i realizacija organizacionih oblika fizičkog vaspitanja u Kopnenoj vojsci Jugoslovenske narodne armije u periodu 1945-1995*. Magistarski rad, str. 85. Beograd: Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja.

[27] Isto, str. 86.

[28] Vojni arhiv MO RS. (1960). Fond SSNO, K-284, f-01, 002/001, strana 52.

[29] Vajić, S. (2014). *Uvođenje, razvoj i realizacija organizacionih oblika fizičkog vaspitanja u Kopnenoj vojsci Jugoslovenske narodne armije u periodu 1945-1995*. Magistarski rad, str. 193. Beograd: Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja.

[30] Isto, str. 196.